

ВИСНОВОК СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

CONCLUSION OF JUDICIAL HANDMARK EXAMINATION AS A SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE FACTS OF MISAPPROPRIATION, WASTE OF PROPERTY OR TAKING IT BY ABUSE OF OFFICE

Шендрик Ю.В., викладач кафедри кримінального процесу
та стратегічних розслідувань

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто значення висновку судової почеркознавчої експертизи як джерела доказів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, визначено процесуальні особливості доказування даного виду кримінальних правопорушень.

Також розглянуто особливості призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Досліджено практичні аспекти процесуальної діяльності слідчого, пов'язані із збиранням матеріалів, необхідних для призначення і проведення судової почеркознавчої експертизи, зокрема щодо вилучення документів, які є предметом дослідження; документів, що містять вільні зразки почерку та підписів осіб, які підлягають ідентифікації; долучення умовно-вільних зразків та відібрання експериментальних зразків почерку та підписів таких осіб. Розглянуто критерії належності, допустимості та достовірності висновку експерта, проаналізовано причини, за яких висновок судової почеркознавчої експертизи може бути визнаний недопустимим доказом у кримінальному провадженні.

Визначено проблемні питання, які виникають під час призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи, з урахуванням процесуальних особливостей здійснення доказування у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, запропоновано шляхи вирішення проблемних питань. Обґрунтовано необхідність розширення повноважень слідчого щодо вилучення документів, які є предметом дослідження судової почеркознавчої експертизи, а також детального визначення процесуального порядку отримання слідчим зразків для проведення судової почеркознавчої експертизи, і зокрема порядку встановлення достовірності вільних зразків почерку та підписів осіб, які підлягають ідентифікації.

Ключові слова: судова почеркознавча експертиза, доказ, кримінальне провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, зразки почерку та підписів.

The article considers the significance of the conclusion of the forensic handwriting examination as a source of evidence in criminal proceedings on the facts of misappropriation, waste of property or taking it by abuse of office, defined procedural features of proving this type of criminal offenses are determined.

Considered the peculiarities of appointment and conduct of forensic handwriting examination in criminal proceedings on the facts of misappropriation, waste of property or taking it by abuse of office.

Researched the practical aspects of the investigator's procedural activities, related to the gathering of materials necessary for the appointment and conduct of a forensic handwriting examination, in particular, regarding the removal of documents that are the subject of research; documents containing free samples of handwriting and signatures of persons to be identified; attachment of parole samples and selection of experimental samples of handwriting and signatures of such persons.

Considered the criteria of propriety, admissibility and reliability of the expert's opinion, analyzed the reasons for which the conclusion of the forensic handwriting examination can be recognized as inadmissible evidence in criminal proceedings.

Defined a problematic issues that arise during the appointment and conduct of the forensic handwriting examination, taking into account the procedural features of proof in criminal proceedings on the facts of misappropriation, waste of property or taking it by abuse of office, proposed solutions of problematic issues.

Substantiated the necessity to expand the investigator's powers to seize documents that are the subject of a forensic handwriting examination, and necessity of a detailed definition of the procedural procedure for obtaining samples by the investigator for the forensic handwriting examination and in particular the procedure for establishing the authenticity of free samples of handwriting and signatures of persons subject to identification.

Key words: forensic handwriting examination, evidence, criminal proceedings, temporary access to things and documents, samples of handwriting and signatures.

Постановка проблеми. Висновок судової почеркознавчої експертизи є одним з основних джерел доказів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Однак, під час призначення судової почеркознавчої експертизи, відібранні зразків почерку та підписів осіб для проведення експертизи, отриманні висновку експерта виникають проблемні питання, які можуть призвести до визнання висновку експерта недопустимим доказом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти використання висновку експерта як джерела доказів досліджували Ю. П. Аленін, А. Р. Воробчак, І. В. Гловко, Ю. М. Грошевий, Д. В. Давида, С. О. Ковальчук, С. П. Лапта, М. А. Погорельський,

В. О. Попелюшко, М. Г. Щербаківський та інші. Однак, незважаючи на значну кількість проведених досліджень, до цього часу не розкриті деякі аспекти, пов'язані із призначенням та проведенням окремих видів експертиз і, зокрема, судової почеркознавчої експертизи, висновок якої може мати вирішальне значення при здійсненні доказування у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Метою статті є дослідження проблемних питань призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану досить актуальним постає питання боротьби із кримінальними правопорушеннями, які підривають економічну стабільність нашої держави. До таких кримінальних правопорушень належить, зокрема, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 Кримінального кодексу України, далі – КК України) [1]. Слід акцентувати увагу на тому, що вчинення вказаного кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану є окремою кваліфікуючою ознакою цієї статті, тому проведення досудового розслідування таких кримінальних проваджень має особливе значення. Також необхідно зазначити, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України, зазвичай відбувається у сукупності із піддробленням документів, печаток, штампів та бланків, збутом чи використанням піддроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) або службовим піддробленням (ст. 366 КК України) [1].

Розглянемо процесуальні особливості доказування вказаних кримінальних правопорушень. Так, відповідно до ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [2].

Особливістю доказування у вказаній категорії кримінальних правопорушень є те, що основним процесуальним джерелом доказів в даному випадку виступають документи, які відповідно до ч. 2 ст. 98 КПК України є речовими доказами, а також висновки експертів, зокрема висновки судової почеркознавчої експертизи, що складаються за результатами дослідження цих документів.

Так, наприклад, доказами вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем можуть виступати наступні документи – договори купівлі-продажу товарів, виконання робіт чи надання послуг, акти приймання-передачі виконаних робіт, накладні на поставку товарів, товарно-транспортні накладні, довіреності, рахунки про оплату, документи податкової звітності, документи щодо здійснення банківських операцій та інші. Але якщо вказані документи самі по собі є доказами факту вчинення кримінального правопорушення, то для доведення вини конкретних осіб у його вчиненні, необхідно провести судову почеркознавчу експертизу та підтвердити факт підписання зазначених документів саме цими особами.

Як зазначає Воробчак А. Р., використання висновку експерта являє собою оперування суб'єктами доказування під час кваліфікації кримінального правопорушення таким висновком для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню, для вирішення тактичних завдань, які стоять перед ними, і для здійснення профілактики кримінальних правопорушень [3, с. 241].

У кримінальних провадженнях за фактом привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем висновок судової почеркознавчої експертизи може мати вирішальне значення у встановленні осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, доказуванні їх винуватості та притягненні цих осіб до кримінальної відповідальності. Однак, щоб бути доказом у кримінальному провадженні, висновок експерта повинен відповідати визначеним у КПК України критеріям належності, допустимості та достовірності.

На думку Давидової Д. В., належність, допустимість і достовірність висновку експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. До перших належать правильність формулювання питань, які ставляться для вирішення, достатність і якість матеріалів, які направляються для дослідження, допустимість доказів, на

яких базується висновок та ін. До суб'єктивних факторів належить компетенція та компетентність експерта, дотримання ним своїх обов'язків [4, с. 154].

В зв'язку із цим необхідно звернути увагу на деякі проблемні питання, які виникають під час призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи у кримінальних провадженнях за фактом привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем і які пов'язані із збиранням матеріалів для проведення дослідження, в тому числі зразків почерку та підписів осіб.

Так, відповідно до п. 1.1 гл. 1 розділу I «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень», затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі – Науково-методичні рекомендації), для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів надаються оригінали документів [5].

Тобто, для призначення судової почеркознавчої експертизи необхідно спочатку вилучити оригінали документів, які підлягають дослідженню. Основним шляхом отримання цих документів слідчим є здійснення тимчасового доступу до речей і документів, передбаченого гл. 15 КПК України, тобто отримання документів здійснюється шляхом застосування заходу забезпечення кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Згідно ч. 2 ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду [2], отримання якої на практиці займає досить тривалий час. Вилучення зазначених документів може здійснюватися і шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, що також потребує отримання відповідної ухвали слідчого судді.

Окрім того, згідно п. 1.3 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій, для проведення досліджень орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), повинен(на) надати експерту вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Та відповідно до п. 1.8 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій, як вільні, так і експериментальні зразки буквенного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Вільні зразки підпису надаються по змозі не менше ніж на 15 документах [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи [2]. Однак, враховуючи коло суб'єктів вчинення відповідних кримінальних правопорушень, отримання від них експериментальних зразків почерку та підписів є проблемним, оскільки зазвичай ці особи або взагалі відмовляються надавати такі зразки, або можуть навмисно змінювати свій почерк чи підпис з метою уникнення кримінальної відповідальності. Порядок примусового отримання експериментальних зразків почерку та підписів діючим законодавством не передбачений, та навіть за умови визначення такого порядку у КПК України він фактично не може бути реалізований.

Що стосується умовно-вільних зразків почерку та підписів, виконаних певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язаних з обставинами цієї справи або виконаних після відкриття провадження у справі, то тут також виникають питання щодо придатності цих зразків для проведення дослідження через ймо-

вірність їх змінювання суб'єктом вчинення кримінального правопорушення.

В зв'язку із цим вирішального значення для проведення судової почеркознавчої експертизи набувають вільні зразки почерку та підписів, тобто рукописні тексти, рукописні записи, підписи, достовірно виконані певною особою до відкриття кримінального провадження і не пов'язані з його обставинами. Окрім того, відповідно до п. 1.5 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій, вільні зразки по змозі повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання, за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості тощо), за його змістом та цільовим призначенням. Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід по змозі надати вільні зразки аналогічного характеру [5].

Таким чином, у слідчого спочатку виникає необхідність встановити місцезнаходження документів, які містять вільні зразки почерку та підписів певної особи, що зазвичай потребує направлення відповідних запитів, а іноді навіть здійснення тимчасового доступу до речей і документів з метою встановлення додаткових даних про цю особу (наприклад щодо навчання, працевлаштування за певний період, придбання об'єктів рухомого/нерухомого майна, видачі довіреностей та ін.).

Після встановлення місцезнаходження необхідних документів постає питання щодо їх вилучення. При цьому при зверненні до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до відповідних документів (особових справ, документів купівлі-продажу майна), необхідно обґрунтувати необхідність вилучення саме оригіналів документів. Це є досить проблемне питання, оскільки мають місце непоодинокі випадки, коли суди надають слідчому спочатку тимчасовий доступ до документів лише з можливістю отримання копій. В зв'язку із цим слідчий змушений повторно звертатися із відповідним клопотанням до суду та фактично двічі здійснювати тимчасовий доступ, спочатку отримуючи копії документів, а потім вже оригінали.

Беручи до уваги, що кримінальні провадження зазначеної категорії зазвичай є багатоепізодними та вчиняються групою осіб, в ході розслідування виникає необхідність у призначенні та проведенні численних судових почеркознавчих експертиз, що у свою чергу потребує багато часу для вилучення великої кількості документів, які підлягають дослідженню, та документів, що містять вільні зразки почерку та підписів осіб, які підлягають ідентифікації. При цьому передбачений чинним КПК України порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів є ускладненим та призводить до створення зайвого навантаження на слідчих суддів і затягування строків досудове розслідування.

Також досить проблемним питанням є підтвердження належності вільних зразків підписів конкретній особі. Як правильно зазначає Русова О. Л., безсумнівність походження – це основна вимога, яка пред'являється до вільних зразків почерку, отже, необхідно встановити, що вони дійсно виконані ймовірним виконавцем. Якщо зразки викликають сумнів у достовірності, їх слід пред'явити передбачуваному виконавцеві, свідкам, оформивши ці дії протоколом допиту [6, с. 64].

Відповідно до п. 1.4 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій, перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), має пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації. У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть вико-

навця, від'їзд тощо) як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, щодо якої ставиться питання з ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву про отримання паспорта (форма № 1), паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, тощо) [5].

Однак, враховуючи коло суб'єктів вчинення відповідних кримінальних правопорушень, які зазвичай відмовляються від дачі будь-яких показань або дають завідомо неправдиві показання, пред'явлення їм зразків почерку та підписів з метою підтвердження їх належності є безрезультатним. Також гостро постає питання підтвердження достовірності виконання вільних зразків певними особами у тих випадках, коли вилучені документи містять одночасно зразки почерку та підписів декількох осіб. Тобто виникає так зване «замкнуте коло», коли зразки почерку та підписів особи є, але підтвердити їх достовірність фактично неможливо.

Також слід звернути увагу, що відповідно до ч. 4 ст. 69 КПК України, експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи [2], тобто обов'язок збирання матеріалів для проведення експертизи покладається в даному випадку на слідчого, який повинен зазначити у постанові про призначення судової почеркознавчої експертизи документи, в яких містяться вільні зразки почерку та підписів. Таким чином, оскільки порядок встановлення достовірності вільних зразків почерку та підписів діючим кримінальним процесуальним законодавством не визначений, слідчий фактично самостійно визначає належність вільних зразків певній особі, що створює підстави для виникнення у сторони захисту обґрунтованих сумнівів у висновку експерта та заявлення клопотання про визнання цього висновку недопустимим доказом.

Вирішення зазначених проблемних питань потребує внесення змін до КПК України, спрямованих на спрощення процедури тимчасового доступу до речей і документів. Так, на нашу думку, необхідно визначити тимчасовий доступ до речей і документів як слідчу дію, а не як захід забезпечення кримінального провадження, а також надати слідчому повноваження приймати рішення про його застосування самостійно або за погодженням із прокурором, що здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні. Це дозволить прискорити процес вилучення документів, необхідних для проведення судової почеркознавчої експертизи та значно скоротити строки досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Також потребує детального визначення у КПК України процесуальний порядок отримання зразків для проведення судової почеркознавчої експертизи і зокрема порядок встановлення достовірності вільних зразків почерку та підписів осіб, які підлягають ідентифікації, з метою уникнення в подальшому визнання висновку експерта недопустимим доказом під час судового розгляду.

Висновки. Таким чином, на нашу думку, визначення тимчасового доступу до речей і документів як слідчої дії та розширення повноважень слідчого щодо його застосування, а також вдосконалення процесуального порядку отримання зразків почерку та підписів осіб, які підлягають ідентифікації, підвищить ефективність використання висновку судової почеркознавчої експертизи як процесуального джерела доказів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III / *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Відомості Верховної Ради України*. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
3. Воробчак А. Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238–242. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/49.pdf
4. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 151–154. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/2/46.pdf>
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень / Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 в ред. від 20.08.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
6. Русова О. Л. Особливості підготовки порівняльного матеріалу при призначенні судово-почеркознавчих експертиз рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 28 трав. 2021 р.). Харків : НДІ ППСН, 2021. С. 62–66. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20210528/article/view/rusova/pdf